

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 4, Sayı 8, Mart 2017, ss. 59-81.
Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 4, Issue 8, March 2017, pp. 59-81.
ISSN 2148-5704
DOI Number: 10.17822/omad.2017.53

SEYAHATNAMELERE GÖRE OSMANLI TOPLUMUNDA EVLİLİK VE DİVAN ŞİİRİNE YANSIMALARI

Marriage in the Ottoman Society in accordance with the Travelers and Reflections to Divan Poetry

Hatice Kübra ÖZÇELİK*

Özet: Birçok toplumun yaşamında temel mekanizmalardan sayılabilecek evlilik mevzuu, çok unsurlu bir yapıya sahip olan Osmanlı toplumunda öncesi, sonrası ve hatta sonlanması gibi süreçlerde kendi içerisinde belli başlı renkli ve ilgi çekici özel uygulamalarıyla farklı seremoniler oluşturur. Evliliğe dair uygulamalar surnâmelere konu olmakla birlikte bilhassa seyahatname türünde hem yerli hem de yabancı seyyahlar arasında ayrı bir dikkatle ele alınmıştır. Bu bağlamda Osmanlı sosyal hayatının gizil tarihi kaynaklarından sayılabilecek olan Avrupalı seyyahların seyahatnameleri, Osmanlı toplum hayatının omurgasını oluşturan evlilik bahsini ötekinin bakışıyla sunması bakımından ayrı bir önem arz etmektedir. Denilebilir ki bu metinler, -evlilik bahsi bağlamında- yalnızca toplumun sosyal yapısının anlaşılmasında değil, divan şiirinin içinde üretilen dünyanın anlaşılması bağlamında da önemli bir kılavuzdur. Yapılan çalışmada, 15. yüzyıldan 17. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı topraklarına gelen Avrupalı seyyahlar tarafından yazılmış bazı seyahatnamelerden yola çıkılarak, Osmanlı toplumundaki evlilik ritüellerine ilişkin bilgiler vermek ve bu ritüellerin divan şiirindeki yansımalarından örnekler sunmak amaçlanmaktadır. Makale; giriş, evlenme yaşı, çok eşlilik ve evlilik türleri, evlenme öncesi uygulamalar, düğün, “talak” (boşanma) ve sonuç olmak üzere yedi başlık altında düzenlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seyahatname, Osmanlı, Evlilik, Ritüel, Düğün, Gelin, Damat

Abstract: The subject of marriage, which performs an important mechanism function in the lives of many societies, consists of different ceremonies within its own processes, such as before, after and moreover at the conclusion. It is set in the well-known colorful and special applications that attract attention in the Ottoman society, which had a multi-element structure. The practices of marriage were subject to surnames, and they were treated with special attention, especially in the form of travel books, between domestic and foreign travelers. In this context, travel stories of European travelers who can be counted from the hidden historical sources of the Ottoman social life are of special importance in terms of presenting the marriage bet that constitutes the backbone of Ottoman society life with the view of the other. It can be said that in the context of marriage betting, these texts do not only represent an understanding of the social structure of society but also an important guide in the context of the understanding of the world within the Divan poetry. The aim is to give information about the rituals of marriage in the Ottoman society and to give examples from the reflection of these rituals in the divan poetry, starting from some travel books written by European travelers who came to Ottoman lands from the 15th century to the end of the 17th century. The article is divided in seven parts, i.e. introduction, marriage age, polygamy and types of marriage, applications before marriage, wedding feast, talak (divorce of a wife by her husband) divorce and conclusion.

Key Words: Travel Book, Ottomans, Marriage, Rituals, Wedding, Bride, Groom

Giriş

Sosyal bir kurum olan ailenin, meydana gelmesi için ilk adımı teşkil eden “evlilik”, Osmanlı toplumunda önemli bir olgudur. Toplumsal ve siyasal ilişkilerin düzenlenmesinde mühim roller oynamış; bu vasıta ile siyasal ilişkiler sağlanmıştır. Bu bağlamda evlilik kurumu hem beraya hem reaya için yaşamın pek çok noktasında dengeyi kurma vazifesini üstlenmiştir.

* (Doktora Öğrencisi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı ABD, Ankara/Türkiye, e-mail: kubrahaltas@hotmail.com

Osmanlı toplumunda evlilik *sönmez bir ateş yakmaktır*.¹ Kişilerin önemli bir engeli olmadığı takdirde Müslüman bir kadın ile bir erkeğin evlenmesi dinî bir görevdir ve bu şekilde kurulan aileler de kutsal sayılmaktadır. Ancak ailenin meydana gelebilmesi için bir nikâh akdine ihtiyaç vardır. İslam hukukuna göre de bu akdin aleni olması ve topluma duyurulması lazım gelir. Bu noktada kız istemeyle başlatılan ve nikâhla sonuçlandırılan evlenme olgusu, bir taraftan örften gelen anlayış ve kurallar, diğer taraftan İslamiyet'in öngördüğü şartlar dikkate alınarak düzenlenir. Osmanlı toplumunda “düğün” kültürü de İslamiyet'e uygun olarak “topluma duyurma” kaidesinin örfî âdetler ile birleşmesiyle oluşur.²

Evliliğe dinî bir kutsiyet atfedilmesi, yalnızca Müslümanlık inancına bağlı bir düşünce değildir; Hristiyanlık ve Yahudilikte de evlilik aynı minvaldedir.³ Yani Osmanlı toplumunu oluşturan bütün unsurlar evliliğe benzer bir çıkış noktasından yaklaşmış ancak kendilerine has inanış ve gelenekler ile yorumlamıştır. Bu şekilde Osmanlı toplumunda evlilik kavramının, pek çok etkenle çeşitli ritüellere sahip, renkli bir yapı mahiyeti taşıdığı söylenebilir. Öyle ki S. Gerlach'ın seyahatnamesinde Kanuni Sultan Süleyman ile ilgili bir kıssada Kanuni'nin “Bir çiçekte ne kadar çok renk olursa o kadar güzel görünür. Tıpkı bunun gibi Türkler beyaz, Müslümanlar yeşil, Rumlar mavi, Ermeniler beyaz, kırmızı mavi veya siyah renklerinin karışımı, Yahudiler de sarı renkte sarık kullanırlar. Bu renkler nasıl hoş gidiyorsa, Tanrı da dinlerin çeşitliliğinden hoşlanır.”⁴ sözünden yola çıkarak, toplumun çok unsurlu yapısı itibarıyla güzel bir renklilik arz ettiğini dile getirir. Bu bakımdan ele alınan konunun da etnik yapılarla ve inanışlara göre uygulamalarda böyle bir çeşitlilik gösterdiğini söyleyebiliriz.

Osmanlı toplumunun tarihi boyunca “evlilik” ve “evliliğe dair gelenek ve uygulamalar” sözlü ve yazılı kaynaklarda kıymet verilen bilgiler arasında yer almış ve surnâme, seyahatname gibi edebî türlerde evliliğe dair müstakil bir dikkat inşa edilmiştir.

16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişmesi, büyümesi ve etki alanını artırması, pek çok Avrupalı seyyahın da bu coğrafyayı tanıma ve öğrenme amacıyla yahut başka vesileler ile keşif isteğinde artış yaşanmasına sebep olmuştur. Osmanlı coğrafyasına çeşitli sebeplerle gelip gözlem yapan Avrupalı seyyahlar için de bölgeye ait “gelenek ve inanışlar” ve özellikle “evlilik” konusu dikkat çekici bir noktadır. Seyyahlar Osmanlı'yı tanıma amaçlı gözlemlerinde bunlara dair bilgilere merakla yaklaşır ve bu bağlamda önemli hususiyetleri de kaydetme inisiyatifinde bulunurlar. Elbette kendi bakış açılarıyla ele aldıkları bu bilgileri yorumlayıp anlamlandırmaya çalışarak dönemin kültürüne dair önemli bir kaynak olması noktasında kıymetli bir vasıtayı teşkil ederler. Ayrıca Osmanlı toplumunun gizil tarihi kaynaklarından sayılabilecek olan, Avrupalı seyyahların yazmış olduğu bu seyahatnameler, eski edebiyat araştırmalarında da divan şiirinin içinde üretilen dünyanın anlaşılması bağlamında da önemli bir kılavuzdur. Seyahatnamelerden elde edilen bilgilerin, alanda yapılan sosyal hayat çalışmalarına kaynak teşkil etmesi noktasında işlevsel bir görevi bulunur.

Yapılan bu çalışmada 16. ve 17. yüzyıllarda ele alınan seyahatnamelerdeki⁵ Avrupalı seyyahların gözlemlerinden yola çıkarak, Osmanlı kültüründe bahsedilen renklerin oluşturduğu

¹ Latife Kabaklı Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008, s. 124.

² İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yay., İstanbul 2001, s. 80; Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara 1974, s. 210-28; Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 239; Tülay Ercoşkun, *Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2010, s. 9; Esra Yakut, “Klasik Dönem Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AndHD)*, 2015, C. 1, S. 1, s. 1.

³ Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 65-75.

⁴ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1-2 cilt, 1573-1576*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yay., İstanbul 2010, s. 146.

⁵ Stephan Gerlach, *a.g.e.*; Michael Heberer von Bretten, *Osmanlıda Bir Köle, Brettenli Michael Heberer'in Anıları, 1585-1588*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yay., İstanbul 2016; Jean Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktaş, Kitap Yay., İstanbul 2014; Joseph De Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, Birinci kitap, çev. Ali Berktaş, İkinci kitap, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yay., İstanbul 2013; Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yay., İstanbul 2010; Salomon Schweggeri, *Sultanlar Kentine Yolculuk, 1578-1581*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yay., İstanbul 2004; Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye*

“evlilik” mefhumunun, onların kalemleri vasıtasıyla, bir öteki bakış perspektifinde, aktarılmasına ve değerlendirilmesine gayret edilmiştir. Çalışmanın akışında konuya dair seyahatnamelerden edinilen bilgiler verilmiş ardından da bu bilgilerin divan şiirinde kullanımı örnek beyitlerle gösterilmiştir. Amaç, elde edilen bilgilerle dönemin evlilik geleneğine ışık tutmayı sağlamaktır ve bu bilgiler doğrultusunda evlilik ve evliliğe dair uygulamaların, divan şairleri tarafından kaleme alınmış bazı örnek beyitlerden de faydalanarak Osmanlı sosyal hayatındaki ve edebiyatındaki yerine değinmektir. Bu bağlam içerisinde “evlilik” konusu; evlenme yaşı, çok eşlilik ve evlilik türleri, evlenme öncesi uygulamalar, düğün ve boşanma olmak üzere olmak üzere beş alt başlık altında ele alınmıştır.

1. Evlenme Yaşı

Evlenme yaşı dönemin şartlarına bağlı olarak şekillenir. Osmanlı toplumunda da kız çocukları çocuk sahibi olabilecek niteliğe sahip olduğunda evlilik yaşına gelmiş sayılmaktaydı. Bu anlamda ortalama 12-14 yaşındaki bir kız çocuğu evlilik sahnesinde yerini almaktaydı.⁶

Bu konuya dair S. Gerlach, Türklerin kız çocuklarını genellikle 11-12 yaşında evlendirdiklerini, bir başka yerde ise Türklerin bazen kızlarını 9 yaşında evlendirdikleri söyler. Bunun sebebini ailelerin, “bu yaşta bir kız çocuğunun doğum yapabileceği ve o hâlde onu 14 veya 15 yaşına kadar bekletmenin dünyaya getirebileceği çocukların ziyan olmasına sebep olacağı” düşüncesine bağlar.⁷ Ancak belirtilen evlilik yaşının yalnızca Türklerde böyle olmadığını, Rumların da kız çocuklarını 12-13 yaşına gelince evlendirdiklerini Gerlach’ın seyahatnamesinde verdiği bilgidен anlamaktayız.⁸ Bu ifadeler doğrultusunda Osmanlı toplumunda evlenme yaşının ortalama 11-13 arasında olduğu söylenebilir.

2. Çok Eşlilik ve Evlilik Türleri

İslamiyet ile birlikte dört eş ile sınırlandırılan çok eşliliğin (polygamie), Osmanlı toplumunda ahlaki ve hukuki olarak yerinin var olduğu bilinmekle beraber, düşünüldüğü kadar yaygın olmadığı yapılan araştırmalar neticesinde ortaya konulmuştur.⁹

Thevenot evlilik çeşitleri konusunu seyahatnamesinde şu şekilde açıklar. *Türklerin üç tür karısı olabilir: meşru eşlerle evlenebilirler, kebin usulü¹⁰ kadın alabilirler ve cariye sahibi olabilirler. Birinci tür kadınlarının yüzünü ancak nikâh kıyıldıktan sonra görebilirler.* Burada verilen bilgilere göre ilk usul ile evlenmek isteyen kişi, önce evlenmek istediği kişinin ana babasıyla ne kadar başlık vereceği konusunda anlaşır ve bu pazarlıkta kadı ile birlikte iki şahit de hazır bulunur. Daha sonra kadı nikâh koşullarını ve adamın karısına vereceği dulluk parasını

Seyahatnamesi 1573, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yay., İstanbul 2009; Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, çev. Türkis Noyan, 2 C., Kitap Yay., İstanbul 2016; Nicolas de Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, çev. Menekşe Tokyay-Şirin Tekeli, Kitap Yay., İstanbul 2014; Jean Chardin, *Chardin Seyahatnamesi, İstanbul, Osmanlı Toprakları, Gürcistan, Ermenistan, İran*, çev. Ayşe Meral, Kitap Yay., İstanbul 2014; Ali Ufki Bey, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam, Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları*, çev. Ali Berktaş, Kitap Yay., İstanbul 2002.

⁶ Musahibzade Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul 1946, s. 3-26; Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı*, çev. Bahar Tırnakçı, YKY, İstanbul 2006, s. 75-95.

⁷ Gerlach, *a.g.e.*, s. 376, 452.

⁸ Gerlach, *a.g.e.*, s. 272.

⁹ Ortaylı, *a.g.e.*, 89-90; Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 262-7; Davis, *a.g.e.*, 103-4; Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul, Kent-Saray-Günlük Yaşam*, YKY, İstanbul 2011, s. 191-200.

¹⁰ Thevenot, Müslümanların 4 kadın sınırını aşmaması ve Avrupalıların da İslam topraklarında geçici evlilik yapmalarını sağlayan sözleşmeli bir nikâh türü olarak açıklamıştır. “Odalık” kavramı ile de karşılanmaktadır. Bu bilgi adı verilen yabancı seyyahların eserlerinde “kebin” olarak dile getirilse de burada odalık olarak kullanılan cariyeler kastediliyor olabilir. bk. Thevenot *a.g.e.*, s. 103-4; And, *a.g.e.*, s. 191-200; Davis, *a.g.e.*, 103-11; C. Le Brun, *Voyage au Levant, Tome Premier*, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s. 402-3; A. Olivier, *Voyage dans L'Empire Othoman, L'Égypte et la Perse*, Paris, Chez H. Agasse, 1801, s. 158; Hasan Yüksel, *Vakfiyeye Göre Osmanlı Toplumunda Aile*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1999, s. 322; Serpil Güreer, *XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2010.

(mühr) yazar. Bu anlaşmaya göre kız çeyiz haricinde hiçbir şey getirmmez. Daha sonra düğün yapılmadan önce imama nikâh kıydırılıp düğün eğlencesi tertip edilir. Boşanma ile ilgili de bilinen kurallar geçerlidir.¹¹ Thevenot, bu şekilde erkeklerin 4 kadına kadar evlenebileceklerini ifade eder.¹²

Seyyahların da dediği üzere çok eşlilik Osmanlı toplumunda var olsa da çok fazla tercih edilen bir uygulama değildir. Divan şiirinin önemli ustalarından olan Nâbî de bu mevzu ile ilgili olarak aşağıdaki beytinde birden fazla kadınla evlenenin huzur bulamayacağı dile getirir.

Dünyâya bu telâş nedür ey esîr-i nefis
Râhat bulur mı 'avret alan 'avret üstine (Nâbî, G713/5)

İlk evlilik türünün ardından Thevenot diğer evlilik türleri olan “kebin” usulü ve “cariye-odalık” olarak bilinen türler hakkında da bilgi verir. Buna göre “kebinli” kadınlarda ilk evlilik türünde olduğu kadar yapılması gereken usul bulunmaz. Bu türden evlilikte; *bir kadı bulunur, şu kadını alacağım denilir, kadın gönderilirse ödeneceği vaat edilen miktar söylenir, kadı bunu yazar ve adama verir, bu işlemden sonra adam kadını canı ne kadar isterse yanında tutar ve canı istediğinde de söz verdiği miktarı ödeyerek kovar ve ondan olan çocuklarını da besler.*¹³ “Cariye” olarak da istedikleri kadar kadın alabilirler; efendileri oldukları için canlarının her istediğini yapabilir ve bu tarzda istedikleri kadar kadın sahibi olabilirler. Tüm bu kadınlardan olan çocukların hepsi de eşit ölçüde meşrudur.¹⁴

Türklerin çeşitli yollarla birkaç evliliğe sahip olduğuna dair bilgiye Stephen Gerlach ve Tournefort seyahatnamelerinde de karşılaşırız.¹⁵ Tournefort, Türklerde nikâh yoluyla yapılan evlenmelerinin dışında “odalık” ve “esirler” olmak üzere evlilikle ilgili iki başka uygulamanın da olduğunu bunlardan birincilerle evlendiğini, ikincilerin kiralandığını ve sonuncuların da satın alındığını dile getirir.¹⁶

Osmanlı toplumunda, birçok toplumda olduğu gibi ayrı dinden gruplar arasında evlenme çok azdır. Müslümanlıkta dinî kaideler buna izin verse de gayrimüslim cemaatler bu gibi durumların karşısındadır.¹⁷ Gayrimüslimlerle evlenme konusunda Gerlach, Rum kadınlarının Türklerle yahut İtalyanlarla evlenmesi durumunda Patrik tarafından din dışı edileceğini; ancak Türk eşten çocukları olduğunda oğlan çocuklarının sünnet olacağı, kız çocuklarının ise vaftiz edileceği bilgisini verir.¹⁸

3. Evlenme Öncesi Uygulamalar

3.1. Kız İsteme ve Evlilik Akdi

Kız isteme Osmanlı toplumdan İslamiyet öncesine dayanan bir gelenektir.¹⁹ Salomon Schweiggeri, erkeğin kızı babasından istediğini ancak kızı hiç görmediğini dile getirir. Bu durumu anlatırken, genç kızların yüzlerinin kıldan dokunmuş siyah bir peçe ile örtülmüş olduğunu, bu sebeple de erkeklerin “*güzel bir kadın almayı umarken bir acuze ile karşılaşabileceklerini*” söyler.²⁰ Bu aşamada eğer baba kızı vermeye razı olursa düğün günü belirlenir. Aynı şekilde Tournefort da kızın ana babasına başvurulduktan sonra, kadının ve iki tanığın huzurunda anlaşmaya varılıp bir anlaşma metni imzaladıklarından bahseder.

¹¹ Bknz. “Boşanma: Talak”.

¹² Thevenot, *a.g.e.*, s. 103-4.

¹³ Thevenot, *a.g.e.*, s. 103-4.; Serpil Gürel, *a.g.e.*, s. 194-6.

¹⁴ Thevenot, *a.g.e.*, s. 103-4.

¹⁵ Gerlach, *a.g.e.*, s. 514, 586.

¹⁶ Tournefort, *a.g.e.* s.112.

¹⁷ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁸ Gerlach, *a.g.e.*, s. 514, s. 274.

¹⁹ Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 122-34.

²⁰ Schweiggeri, *a.g.e.*, s. 224.

Divan şiirinde de iki tanık getirilerek kız istenmesi ve nikâh anlaşmasının sağlanması Aynî'nin şu beytinde yer bulur.

*Arûs-ı rez yine itdi benümle akd-i nikâh
Müsellese iki tanuk getürdi oldı mübâh* (Aynî G101/1)

Gerlach, Türklerin biriyle evlenmek istediğinde, damat namzedinin doğrudan evlenmek istediği kıza gitmediğini, ilk önce yanında başka birini de alarak imama gittiğini söyler. İmam öncelikle damada kızla bir arada yaşamak isteyip istemediğini sorar, sonra da damat namzedinden ölüm veya boşanma durumunda kıza neler bırakacağını öğrenir. Bu sorgulama faslı da bittikten sonra gelini temsil eden adamla damat namzedinin ellerini birleştirir ve evlilik akdini tamamlar.²¹

Burada bahsi geçen ölüm veya ayrılma durumlarında kadına verilmek üzere bahsi geçen uygulama “mihir / mehr” olarak adlandırılmaktadır. Mihir İslam hukukuna göre muhakkak verilmesi gerekir ve bu anlaşılacak mülk yahut altın miktarında anlaşmazlık yaşanmaması maksadıyla mahkeme kayıtların geçirilir. Mihir kadına iki kısımda verilir. Nikâhtan önce verilene mihir-i muaccel, nikâhın bozulması veya vefat durumunda diğer mirasçılardan önce eşe ödenecek miktara mihir-i müeccel denir.²² Bu mevzu yabancı seyyahların oldukça dikkatini çekmiş ve evlilik bahsinde bu konuya özellikle değinmişlerdir. Gerlach mihir anlaşmasını evlilik akdinin gereği olarak aktarırken; Thevenot ise anne baba ile başlık parasında anlaşılardan sonra kadı huzurunda yapılan bu pazarlıkta belirlenen mihirden, “dulluk parası” olarak bahseder.²³ Ayrıca Gerlach'ın damadın sağdıcı olan Rumeli Beylerbeyi ile Yeniçeri Ağasının (Cigalazâde Sinan Ağa) arasında yaşanan hediye ve mihir pazarlığı ile ilgili aktardığı anekdot da oldukça dikkat çekicidir.²⁴

Osmanlı sosyal hayatında evliliğe dair önemli bir noktayı oluşturan “mihir” konusu, Divan şiirinde de görülmektedir. Sâbit aşağıdaki beytinde, mehr-i muacceli ve mehr-i müecceli söz konusu ederek, geline verdiği hayatını mehr olarak tasavvur eder.

*Mehr-i mu'aceli olıcak surre-i hayât
N'olmak gerek su kahbe 'âcûzun mü'ecceli* (Sâbit G354/4)

Yahyâ ise beytinde, asmanın kızı olarak hayal ettiği şarabı, ağırlığınca mehr almadan, kolayca evlendirdiğini söyler. Şair burada çok kıymadılar diyerek, mehrin kolay ödeneninin makbul olduğu da ima eder.²⁵

*Çok kıymadılar duhter-i rez sehl ele girdi
Ağırlığına göre değülmis hele mehri* (Yahyâ G415/4)

3.2. İmam Nikâhı

Tournefort, düğünden önce damadın imama evliliğini kutsattığından ve evlilik öncesi Allah'ın inayetine erişmek için sadakalar dağıtıldığından ve birkaç esir azat edildiğinden bahseder.²⁶ Thevenot da düğünden önce yapılan imam nikâhının varlığını teyit eder.²⁷

²¹ Gerlach, *a.g.e.*, s. 514.

²² Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kaamusu*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul 1950, II, s. 121-2; Ortaylı, *a.g.e.*, 66-7; Halil Cin, *a.g.e.*, s. 210-28; Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 242.

²³ Gerlach, *a.g.e.*, s. 789, 462-463; Thevenot, *a.g.e.*, s. 103.

²⁴ Burada Türklerin âdetine göre mihir-i muaccel ve mihir-i müeccel için gelinin damadın evine götürüldüğünde ona refakat eden kadınların, damat ve gelin birleşmeden önce damadın sağdıcı ile pazarlık yapması anlatılır. Bk. Gerlach, *a.g.e.*, s. 789, 462-3.

²⁵ Neslihan İ. Keskin, *Sosyal Hayatın 17.Yüzyıl Divân Şiirine Yansımaları ve Anlam Çerçevesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2009, s. 429.

²⁶ Tournefort, *a.g.e.*, C. 2, s. 68.

²⁷ Thevenot, *a.g.e.*, s. 104.

3.3. Damat Bohçası

Gerlach, damat namzedinin evlenilecek genç kıza evlilik akdinin sonrasında bu birleşmenin simgesi olarak giysiler, gömlekler, şalvarlar, takılar, ayakkabılar, gümüş kemerli tahta takunyalar vb. eşyaları özel bir törenle gönderdiğinden ve bu tören sırasında pek çok hizmetkâr birbiri arkasından kiminin elinde Şam kumaşından bir giysi, kimisinin elinde işlemeli bir yastık, kimisinde de bir ayakkabı olacak şekilde belirli bir düzen içinde gelin adayının evine doğru yollandığından bahseder.²⁸

3.4. Çeyiz

Osmanlı toplumunda evlenen kızların en değerli hazinesi çeyizleridir. Çeyiz hazırlığı ise, kız çocuğunun doğumuyla başlayan bir serüvendir. Evlilik zamanı geldiğinde kızın çeyizi damadın evine gider. Bunun haricinde evlilikte erkeğin sağlamak zorunda olduğu eşyalar oluşan bir çeyiz bulunmaktadır. Zira bahsedilen toplumda kız tarafının evlilikte, kızın el emeği eşyaları haricinde herhangi bir şeyi sağlamak gibi bir yükümlülüğü yoktur.²⁹ Thevenot'un gelinin nikâh günü çeyizini teker teker odasına dizdiğine dair verdiği bilgi geleneğin aktarımında önemlidir.³⁰ Divan şiirinde de pek çok bakımdan şairin hayal dünyasında benzetme unsuru olarak kullanılan gelinin çeyizi Thevenot'un yukarıda verdiği bilgiye benzer bir paralelde Sabit'in aşağıdaki beytinde yer alır. Şair burada çadırı gelin odasına, çadır iplerini de çeyiz odasında çeyizleri asmak için hazırlanan iplere benzetilmiştir:

*Zîver-i hacle-geh-i vuslat için sâlihdir
Habl-i esvâb-ı cihâz olmağa atnâb-ı hıyâm
(Sâbit K41/14)*

Yüzünü kapatan kırmızı duvağıyla, çeyizi asılmış bir gelin.³¹

Gelin çeyizinin düğünden önce gidişinde bir mizansen işlemektedir. Çeyizler, düğün günü kutlamalardan önce eşek, at veya develere yüklenerek götürülür. Schweiggeri, gelin evine götürülen çeyizin gidişini eserinde şöyle anlatır. 30, 40 eşek yükü ev eşyası, elbise ve süs eşyası, dikkat çekmek için boyunlarına çingırak takılan eşeklere yüklenerek, götürülür. Alayda bir sürü küçük oğlan çocukları tarafından damadın evinden gelinin evine taşınan çeşitli şekerlemeler ve beyaz mumdan yapılmış göstermelik yiyecekler hazırlanır ve bunlar oradaki konuklara ikram edilir.³² Ayrıca Gerlach da çeyiz alayına şahit olmuş ve oradaki çeyizin mahiyeti aktarmıştır. Çeyiz alayında önce sırmalı giysiler içinde kuşaklarının ön tarafına geçirilmiş güzel sırmalı mendilleriyle, atlarının koşum takımları dahi altın ve gümüşten olan 30-40 atlı geçer ve onların peşi sıra kaval, boru, davul çalan çalgıcılar yürür. Bunları izleyenler tek sıra olmuşlardır ve her biri güzel bir bohçaya sarılı ipeklili bir kumaş taşır. Onların arkasından gelenler üstü kırmızı bir örtüyle kapatılmış gümüş takımlar götürür. Daha sonrakiler, ellerinde şekerlemelerden yapılmış

²⁸ Gerlach, *a.g.e.*, s. 789.

²⁹ Gerlach, *a.g.e.*, s. 103; Thevenot, *a.g.e.*, s. 103; Schweiggeri, *a.g.e.*, s. 228.

³⁰ Thevenot, *a.g.e.*, s. 103.

³¹ Tadeusz Majda, *Ralamb'ın Türk Kıyafetleri Albümü, Alay-ı Hümayun, İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri, 1657-1658*, çev. Ali Özdamar, İstanbul 2006.

³² Schweiggeri, *a.g.e.*, s. 224-5; Gerlach yeniçeri ağasının düğünündeki şekerlemelerin 60.000 duka değerinde olduğunun bilgisini kaydetmiştir. Gerlach, *a.g.e.*, s. 462.

sırayla üzerinde zenci oturan 7 fil, iki aslan, dört garip deniz yaratığı, tavus kuşu, leylek, şahin ve çeşit çeşit kuşlar, kupalar, sürahiler şamdanlar ve daha bir sürü eşyadan oluşan 50 adet figür taşır. Şekerlemelerin ardından sandıklar, sepetler, bohçalar, çeşitli ev eşyaları ve halılar, şilteler, altın güllerle kaplı kırmızı bir ipekli kumaş taşıyan katırlar gelir. Gerlach bu çeyizin damat tarafından geline armağan edilmek zorunda olunduğunun bilgisini verir ve bahsi geçen şekerlemelerin gönderilme amacının, gelinin arkadaşlarına dağıtarak onların gönüllerini hoş etmek olduğunu söyler.³³ Buradan anlaşıldığı üzere damadın sağladığı bu çeyizler gösteriş amacıyla önce gelinin evine götürülmekte ve daha sonra düğün evine gelin götürülürken, “düğün alayı” bahsinde ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz üzere, düğün alayıyla tekrar taşınmaktadır. Erkeğin aldığı eşyalardan oluşan çeyiz alayının yanı sıra, zengin ailelerdeki kızın çeyizinin taşındığı alaylar da seyahatnamelerde yer bulur. Gerlach yeniçeri ağası (Cigalazade Sinan Ağa) ile (semiz) Ahmed Paşa'nın kızının evlendiği düğünde, kızın babasının evinden bir gelin çeyizinin damadın konağına taşındığını nakleder. Burada saydam billur büyük altın kutuların içinde inciler ve çeşitli mücevherlerden, gümüş şamdanlardan sırma işlemeli yatak örtüsü ve benzeri İran'da ve başka yörelerde dokunmuş değerli giysi ve eşyalardan, babanın kızı için armağan ettiği çoğu sırmalı ve ipekli elbiseler giymiş 40 kadın köle ve bunların arasında onları kollayacak ve yönetecek olan beş-altı atlı hadım ağasının olduğundan bahseder.³⁴

3.5. Gelin Hamamı

Gelin hamamı, düğünden önce gelinlerin temizlenmesi ve düğüne hazırlanması amacıyla yapılan bir ritüeldir. Bu uygulama bir bakıma eğlence niteliği de taşır. Salomon Schweiggeri, gelin hamamlarında gelinin ellerinin ve ayaklarının bir bölümünü kırmızı bir boya (kına) ile süslediklerinin bilgisini verir.³⁵

4. Düğün

4.1. Türk Düğünü

4.1.1. Gelinlik

Gelin, seyyahların veya herhangi bir kimsenin göremeyeceği biçimde örtünerek damat evine götürülmesinden ötürü birinci ağızdan bir bilgi ile tasvir edilememiştir. Seyyahlar bu konuda görebildikleri ya da duydukları kadarıyla bilgi vermişlerdir. Gerlach Ahmed Paşa'nın kızının 100.000 duka değerinde olan gelinliğinin, altın ve değerli taşlarla süslenmiş olduğunu söyler. Ayrıca Sultan hanımın gelin başının da incilerle bezenmiş altın bir taç ile süslenmiş olduğundan bahseder.³⁶ Osmanlı toplumunda günümüzde olduğundan daha farklı renkte ve kumaşta olan gelinlik ile ilgili bir benzetmeyi, Atâyî'nin aşağıdaki beytinde görmekteyiz. Beyitte kırmızı vâlâ giymis gül, gelin olmuştur. Baharın gelmesiyle bahçede açan diğer çiçekler de onun çeyizidir.

*Cihâzdur ana her gûneden kumâs-ı bahâr
'Arûs olup gül-i ter girmis âl vâlâya (Atâyî K12/11)*

Sabiha Tansuğ koleksiyonundan gelinlik.³⁷

³³ Gerlach, *a.g.e.*, s. 319.

³⁴ Gerlach, *a.g.e.*, s. 456-7.

³⁵ Schweiggeri, *a.g.e.*, s. 141.

³⁶ Gerlach, *a.g.e.*, s. 94-457; Gerlach, *a.g.e.*, s. 201.

³⁷ Sabiha Tansuğ, “Anadolu'nun Gelin ve Güveyi”, *SkyLife*, Temmuz 2006, <http://www.turkishairlines.com/tr-at/skylife/makaleler/2006/temmuz/anadolunun-gelin-ve-guveyi>

4.1.2. Düğün Alayı

Gelinin düğün öncesinde baba evinden damadın evine götürülmesi bir tören ile gerçekleşmektedir. Bu uygulamanın seyyahlar tarafından gözlemlenebilir olması, onların gelin alayını eserlerinde ayrıntılı olarak anlatmasına olanak sağlamıştır. Bahsedilen uygulamanın anlatıcılarının yekûnuna bakıldığında şöyle bir tablo çıkar: Öncelikle gelin babasının evinden alınır. Bir alay oluşturulur. Bu alayın önünde altın ve gümüş işlemeli giysiler içinde gösterişli

Jean Baptiste Van Mour, “bir Türk düğün alayı”³⁸

beyler at üstünde gider. Onları genç güzel süslü oğlanlar izler. Arkalarından kaval ve başka üflemeli aletleriyle çalgıcılar ve hokkabazlar yürür. Gelinin önü sıra “nahıl” bahsinde ayrıntısıyla anlatılacak olan dev gösterişli nahıllar taşınır. Daha sonra altın ve değerli taşlardan yapılmış süs eşyası, onun önünden ve arkasından da çocuk oyuncularına benzer mumdan yapılmış güller vb. şeyler taşınır.

Bunun ardından iki-dört kişinin taşıdığı sıрма işli ipekli bir kumaştan yapılmış evlenen kişinin maddi durumuna göre kullanılan malzemeler değişir- bir tentenin altında gelin gider. Gelin o kadar sıkı bir biçimde örtünmüştür ki; sadece götürüldüğü atın başı ve boynu görülebilir. Gelinin bindiği at da oldukça gösterişlidir, atın yelesi ve kuyruğu da altın sırmalar ile süslenmiştir. Gelini yine evlenen kişinin durumuna göre sahip olduğu köleleri takip eder. Atlar ve arabalarla düğüne katılacak kadınlar düğün alayını tamamlarlar. Gelinin çeyizi de önden atlar ve develer ile gider³⁹. *Gelin şan olsun diye en uzun yoldan koca evine götürülür.*⁴⁰ Bu mizansen tüm ayrıntılarıyla Metin And’ın “16. Yüzyılda İstanbul” adlı eserinde bulunan aşağıdaki “gelin alayı” çizimiyle yerinde bir örtüşme içerisindedir.

Gelin Alayı 1. Sıra

Gelin Alayı 2. Sıra

Gelin Alayı 3. Sıra

Gelin alayı.⁴¹

³⁸Osman Öndeş; Erol Makzume, *Lale Devri Ressamı Jean Baptiste Van Mour*, Aksoy Yay., 2000, s. 22. Esere dair bk. Neslihan İ. Keskin, “Osmanlı Şiirinin Önemli Bir Görsel Kaynağı Ralamb’ın Türk Kıyafetleri Albümü”, *Türkiyat Mecmuası*, 26, 2016, s. 247-65.

³⁹ Gerlach, *a.g.e.*, s. 94, 201, 319, 456, 457; Thevenot, *a.g.e.*, s. 104; Tournefort, *a.g.e.*, C. 2, s. 68; Schweiggeri, *a.g.e.*, s. 224-5.

⁴⁰ Tournefort, *a.g.e.*, C. 2, s. 68.

⁴¹ Çizimde soldan sağa doğru satırlar ile bütün bir düğün alayı unsurlarına yer verilmiştir. Bk. Metin And, *a.g.e.*, s. 138.

Uygulamada gerçekleştirilen bu şaşaalı ritüeller, elbette divan şairlerinin de hayal dünyasında yer almışlardır. Hâletî'nin aşağıdaki beytinde, gelini almak için atlarına binerek hazırlanan gelin alıcılardan bahsedilir. Burada gül bir gelin, rüzgâr bir at, bu rüzgâr ile uçuşan çiçekler de gelini almak için atlarına binen erkek tarafı olarak tasavvur edilmiştir.

*N'ola hink-i sabâya her biri turma süvâr olsa
Giderler gül 'arûsın almağa ezhârı eşcârın* (Hâletî G395/2)

4.1.3. Nahıl

Nahıl, balmumundan yapılarak gelinin veya sünnet çocuğunun önünde götürülen, insan ve hayvan resimleri, meyveler, çiçekler ve kıymetli taşlarla, yıldızlı kâğıtlarla süslü ağacın adıdır.⁴² Düğün alayındaki nahıllardan bahseden seyyahlar bu nahılların bir ev boyunda mumdan yapıma yeşil, sarı, kırmızı ve yıldızlı olduğunu söyler. Başka bir yerde ise Gerlach yine aynı şekilde tasvir ettiği nahılların büyüklüğünü anlatırken, nahılların bazı sokaklardan geçebilmesi için ağaç dallarının kesildiğini ve bazı ağaçların ise yakıldığını kaydeder.⁴³

Divan şiirinde de ekseriyetle nahıllar, çiğ taneleri ile ilişkilendirilmiştir. Cem'î de buna benzer bir şekilde aşağıdaki beytinde, goncalar ile çiğ tanelerini, gülün düğünü için hazırlanan, mücevherler ile süslü nahıl olarak hayal etmiştir. Beyitteki "yaktılar" redifi ise, onun düğün mumu olmasına işaret etmiştir⁴⁴

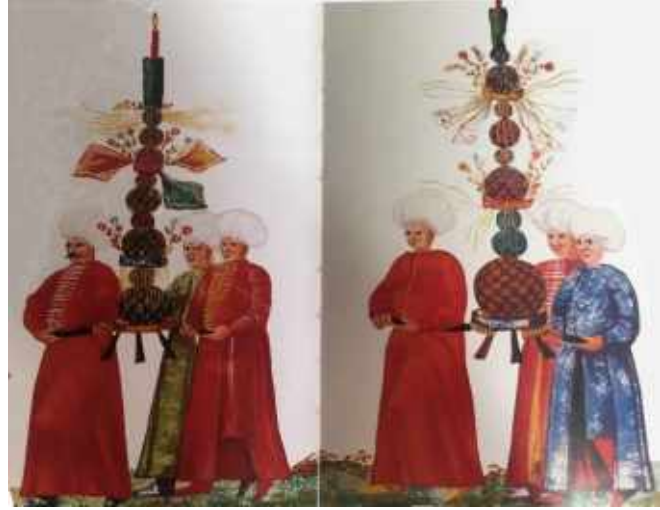
*Goncalarla gülbün-i pür-jâleyi seyr eyleyen
Sûr-ı gülde zann ider nahl-i mücevher yaktılar* (Cem'î G45/4)

Fasîh'in şu beytinde ise sevgili, güllerle süslü bir nahıl olarak tezahür edilmiştir:

*Rast geldim yâre bir nahl-ı revân olmuş gelir
Serde gül, destimde gül, ceybinde gül, dâmende gül* (Fasîh G)

1720 şenliğinden meyvelerle süslenmiş iki nahıl görülmektedir.⁴⁵

Nahıllar.⁴⁶

⁴² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, İstanbul 1971, s. 643-4.

⁴³ Gerlach, *a.g.e.*, s. 319.

⁴⁴ Neslihan İ. Keskin, *a.g.e.*, s. 641.

⁴⁵ Atıl, *a.g.e.*, s. 136.

⁴⁶ Metin And, *a.g.e.*, s. 140.

4.1.4. Saçı

Gelinin başına, damadın evine girerken uğur getirmesi için arpa, buğday, kuruyemiş, şeker, para gibi maddeleri saçmaya saç denilmiştir.⁴⁷ Düğün alayının damadın evine geldiği zaman yapılan bir uygulamadır. Anadolu’da hâlâ yaşamakta olan geleneğe dair uygulamayı Gerlach da damadın evine gelin alayı ile geldiğinde tasların içine yerleştirilmiş bir miktar akçe, duka ve gümüş paranın etrafa saçıldığını ifade eder.⁴⁸

Saçı geleneği divan şiirinde de geniş bir ölçüde yer bulmuştur. Genellikle gelinin üzerine para veya sim ü zer saçmak şeklinde kullanılmıştır.⁴⁹ Aşağıdaki beyitte ise Şeyhî, renkleri ve şekilleri itibarıyla güller ve çiçekleri; saç edilmek üzere hazırlanmış gümüşler ve altınlar gibi hayal eder.

*Tutmuş saçıya zerleri güller tabak tabak
Eyler nisâr sîm çiçekler tümen tümen* (Şeyhî K 7/19)

Birî ise gülün üzerine dökülen badem ağacının beyaz çiçeklerini, geline damat tarafından yapılan para saçısına benzetir.

*Gülüñ ezhâr-ı bâdâm akça saçdı başına gûyâ
İder dâmâd-ı zî-kudret ‘arûse çarh-ı hemyânı* (Birî 159/5)

4.1.5. Eğlence

Okmeydanı’ndaki çok etkileyici fişek gösterisi.⁵¹

Düğün alayında var olan çalgıcılar ve hokkabazlar ile başlayan düğün eğlenceleri, erkeğin evine gidildiğinde de devam eder. Burada özellikle saray ve saraya yakın kimselerin düğünlerinde görülen “havai fişekler” dikkat çekicidir. Gerlach, ateş eğlenceleri olarak adlandırdığı bu fişekleri ev yüksekliğinde, yeşil, kırmızı kâğıttan yapılmış süslü kuleler olarak tanımlar. Seyyah, sultan hanımın düğünündeki fişeklerle ilgili olarak da 2 gece boyunca havai fişek atıldığından ve rivayete göre bu fişekler ile saray yapıldığından bahseder. Fresne-Caneye ise padişahın da davetli olduğu, saraya yakın çevreden bir kimsenin düğününde atılan fişeklerin, daha önce Avrupa’da önemli zamanlarda gördüğü pek çok fişek atışlarından aşağı kalmayacak ihtişamda olduğunu söyler. Seyyah aynı düğün için padişahın sarayından da günlerce fişekler atılmaya devam edildiği bilgisini ekler.⁵⁰

⁴⁷ Neslihan İ. Keskin, *a.g.e.*, s. 488.

⁴⁸ Gerlach, *a.g.e.*, s. 201.

⁴⁹ Ömer Özkan, *Divan Şiirinde Sosyal Hayat (14 ve 15. Yüzyıl)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2005, s. 289.

⁵⁰ Gerlach, *a.g.e.*, s. 456-7, 201; Fresne Caneye, *a.g.e.*, s. 77-8.

⁵¹ Atıl, *a.g.e.*, s. 164.

Yemek şölenleri ise düğün eğlencelerinin önemli bir parçasıdır. Schweiggeri, düğün evine gelindiğinde içinde koyun eti parçaları olan çeşit çeşit pirinç yemeklerinden oluşan bir sofraya hazırlandığını anlatır. Sofrada ayrıca güvercin kızartması, çeşitli tatlılar ve meyveler de olduğunu, ayrıca şarap yerine şekerli su ya da kurutulmuş meyvelerden yapılan içeceğe benzeyen şerbetlerden ikram edildiğini de ekler.⁵² Fresne Caneye ise Sakız Adası'ndan getirtilen kavunlar, şeftaliler ve diğer meyvelerin düğünde ikram edildiğini belirtir.⁵³

Düğün eğlencelerinin bir diğer vazgeçilmez unsuru ise danslı oyun eğlenceleridir. Schweiggeri'ye göre, Türklerin inancı gereği bir kadın ile erkeğin dans etmesinin hoş görülme-yen ilişkilere yol açıp erkeklerin kıskançlık duygularını uyandırabileceği ve bunun sonunun kötü olabileceği düşüncesiyle, düğünde eşli dans yapılmaz.⁵⁴ Düğünde kadınlar kadınlarla, erkekler de erkeklerle birlikte oturur ve kukla oyunları sergilenir, müzisyenler ve bazen dansözlerin (bunlara çengi de denir) eşlik ettiği eğlenceler düzenlenir.⁵⁵ Seyyah, kadınların kendine özgü çalgıları (çalpara ve tef) olduklarını ve bu aletleri ellerinde çalıp aynı zamanda kollarını da iki yana açarak bazı hareketler yaptıklarını söyler. İki ya da üç kadının böyle karşılıklı geçip bedenlerini abartılı bir biçimde ve kendilerini teşhir edercesine kıvrıp bir yandan da müstehcen aşk şarkıları söylediklerinden bahseder.⁵⁶ Bu eğlence gece yarısına kadar devam eder. Bu kısımda seyyahların anlattıklarını oynama biçiminin günümüz ile paralellik gösterdiğini görüyoruz.

4.1.6. Gerdek

Düğün sonunda gelin ve damat odalarına uğurlanır, bu da yine bir başka ritüel ile gerçekleşir. Schweiggeri bu ritüel hakkında genel bir bilgi verir. Ona göre damat şilteler, yastıklar ve halılar ile döşenmiş gelin odasına geçer ve biraz sonra birkaç kadın gelini şakalarla, güldürücü sözlerle damadın bulunduğu odaya yollarlar.⁵⁷ Bu uygulamaya dair Tournefort'ta da farklı bir anlatı bulunmaktadır. Buna göre varlıklı ailelerde bir harem ağası; eğer haremağası yoksa, annelerden biri kızını gelin odasına götürür. Gerlach ise Türkiye'nin bazı kentlerinde, gerdek gecesi gelinin ne yapması gerektiği hakkında bilgi vermeyi meslek edinmiş kadınların var olduğuna ve daha önce kuşaklarına birçok düğüm atmaya özen göstermiş olan gelinin bu sırada uzun dualar okuduğuna; öyle ki, zavallı kocaların bu düğümleri çözebilmek için saatler boyu uğraştıklarına dair ayrıntıya yer verir.⁵⁸ Türk âdetlerine göre bu süreçten önce gelin ve güvey odalarında ilk defa bir araya gelinceye kadar güvey gelinin yüzünü göremez. Erkek, evleneceği kadının güzel mi, çirkin mi olduğunu başka birinin verdiği bilgilerden öğrenir. Geleneğe göre bu ilk buluşmada “yüz görümlüğü” olarak bilinen âdet uygulanır. Gerlach bu uygulamayı şu şekilde anlatır: *Damat gelinin yüzünü örten peçeyi kaldırmak istediğinde gelin buna izin vermez. Ancak güvey, geline birkaç bin duka, siyah balıkçıl kuşlarının tüylerinden yapılmış güzel bir sorguç ya da benzeri armağanlar vaat edince yüzündeki peçeyi kaldırabilir.*⁵⁹

Divan şiirinde ise yüzünü örten bu peçe, “nikâb” adı ile yer bulur. Cem Sultan'ın aşağıdaki beytinde gülün nikâbını kaldırması, üzerindeki duvağı kaldıran bir gelin olarak hayal edilmiştir. Burada gelinin duvağını açması ile üzerlerine altın ve gümüş saçıldığından da bahsedilir.

*Açdı nikâbı çünkü yüzünden arûs-ı gül
Kıldı şükûfeler başına sîm ü zer nisâr (Cem G56/2)*

⁵² Schweiggeri, *a.g.e.*, s. 224-5.

⁵³ Fresne Caneye, *a.g.e.*, s. 78.

⁵⁴ Schweiggeri, *a.g.e.*, s. 225.

⁵⁵ Thevenot, *a.g.e.*, s. 104; Schweiggeri, *a.g.e.*, s. 225; Tournefort, *a.g.e.*, C. 2, s. 68.

⁵⁶ Schweiggeri, *a.g.e.*, s. 225.

⁵⁷ Schweiggeri, *a.g.e.*, s. 229.

⁵⁸ Tournefort, *a.g.e.*, C. 2, s. 68.

⁵⁹ Gerlach, *a.g.e.*, s. 463.

Tournefort gelin ve damadın birlikteliğinin ilk gecesinde uygulanan bu geleneğin devamında ertesi günü yaşananlara da yer verir. Burada anneler, babalar ve dostların, gelinin kanlı çarşafını almak için yeni evlilerin evine gittiklerini ve çalgıların eşliğinde sokaklarda dolaşarak bunu herkese gösterdikleri gibi konuyla ilgili ayrıntıları söz konusu eder.⁶⁰

4.2. Rum Düğünü

Gerlach'ın eserinde bir Rum düğününün nasıl gerçekleştiğine dair bilgi sahibi oluruz. Burada öncelikle Türklerde olduğu gibi Rumlarda da kız çocukları 12-13 yaşına gelince evlendirildiği bilgisi dikkat çekicidir. Gerlach'ın düğün anlatısına göre öncelikle bir Rum, evlenmek istediği zaman sağdıçlarını ve birkaç yakını yanına alarak birlikte kiliseye giderler. Bu aşamadan sonra şöyle bir ritüel gerçekleşir:

Osmanlı İmparatorluğu dönemi Rum Gelin gravürü ve nedimleri.⁶¹

Çift orada önce yere diz çöker. Burada kilisede bulunan subaşıya bir duka, patriğe en az 18 akçe, papaza da birkaç akçe ödenir.⁶² Sonra damat ve gelin kilisenin kutsal eşyalarının saklandığı bölmeye götürülür. Her iki sağdıç da o esnada yanlarında durur, ellerine birer mum verilir, tütsüler yakılır. Daha sonra Tanrı'nın emirleri okunur, evlenecek çiftin her biri ötekine yüzüğünü verir ve el ele tutuşurlar, (papazın sorusu üzerine, eğer birbirleriyle evlenmek istediklerini açıklarlarsa) papaz ellerini bir bezle birbirine bağlayarak Tanrı Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına âdet olan sözleri söyler. Bunun üzerine evlenecek olan çift tarafından, papazın önünde, öldüklerinde eşlerine bırakacakları mal ve para bildirilir.⁶³ Bu arada kilisenin önünde gençler, yaşlılar, içki içerler ve el ele tutuşarak bir sıra olup dans ederler. İçlerinden biri elinde küçük bir bayrak tutarak dans edenlere öncülük eder. Bu bayrak sonradan düğün evinin üzerine takılır.

Gerlach, bu kısmın peşinden Rumların kullandıkları müzik aletlerinin de Türklerde olduğu gibi vurmaları ve nefesli çalgılardan oluştuğunu ekler ve düğün seremonisini anlatmaya devam eder.

Evlenen çift kiliseden çıkarken üzerine bir örtü örtülür. Gelinin başına mücevherlerle bezenmiş çok güzel altın bir taç takılır. Bütün gece boyunca yemekler yenir, içkiler içilir. Bu ilk gece gelin ve damat bir araya gelmezler. Anadolu Rumlarının düğünleri bu şekilde olur, ama Konstantinopolis'te yaşayanlar düğün törenlerinde İtalyanlardan da bazı âdetler devralmış olabilirler. Bunların şehirde düzenledikleri düğünler genelde sadece bir gün sürer, şehir dışındaki düğünler ise iki-üç gün devam eder.⁶⁴

Gerlach ayrıca Rum kadınlarının Türklerle yahut İtalyanlarla evlenmesi durumunda patrik tarafından din dışı edildiği bilgisini de kaydetmektedir.⁶⁵

⁶⁰ Tournefort, *a.g.e.*, C. 2, s. 68.

⁶¹ Oğuz Topaloğlu, <http://www.oguztopoglu.com/2014/07/osmanli-donemi-rum-gelini-gravuru.html>, (Erişim Tarihi: 02.03.2017).

⁶² Kilisenin kıydığı nikâhlardan aldığı bir miktar vergi. Bk. İzzet Sak, "Şer'îye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725)", *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2012, S. 7, s. 117-35.

⁶³ Bahsi geçen para Rumlarda kadınların erkeklerle verdiği "drahoma" adı verilen başlık parası olabilir. Konuyla ilgili bk. Uğur Özcan, Murat Gökhan Dalyan, "19. yy'da Rumlarda ve Arnavutlarda Evlilik Müessesesinde Başlık Uygulamaları", *History Studies*, Volume 3/3, 2011, s. 319-36.

⁶⁴ Gerlach, *a.g.e.*, s. 271-4.

⁶⁵ Gerlach, *a.g.e.*, s. 271-4.

Tournefort da Mikonos'ta katıldıkları bir Rum düğününü şu şekilde anlatır. Tournefort bu düğünde tarafların aileleri, kadın ve erkek sağdıçlarıyla birlikte kiliseye gider; burada evlenenler üç-dört kadın ve erkek sağdıç bile seçebilirler ve bu durum özellikle evlenen kızın evin en büyük kızı olması durumunda ortaya çıkar.⁶⁶

Kiliseye geliş ve orada yapılan uygulamalara dair şöyle bir ritüel gerçekleşir:

Gelen topluluğu kilisenin kapısında karşılayan papaz, tarafların onayını alır ve başlarına kurdeleler ve dantellerle süslenmiş, asma dallarından bir taç yerleştirir; daha sonra, sunakta duran iki yüzüğü alır, parmaklarına takar: Oğlanın parmağına altın yüzük, kızın parmağına gümüş yüzük takılır. Yüzükleri takarken, “Tanrı'nın hizmetkârı olan, ile evleniyor. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına, şimdi ve her zaman ve yüzyıllar boyunca. Amin.” der. Otuzdan fazla kez birbirlerinin parmaklarındaki yüzüğü değiştirir; gelinin yüzüğünü damadın parmağına takarken “Tanrı'nın hizmetkârı olan bayan , ile evleniyor vb” der; son olarak, gene birçok kez yüzükleri değiştirir ve altın yüzüğü damatta, gümüş yüzüğü de gelinde bırakır.

Düğün töreninde yüzük takılmasında gerçekleştirilen dikkatini çekici bu ilginç geleneğin devamında: *Sağdıçların içlerinden görevlendirilmiş bir erkek ya da kadın, damadın ve gelinin taçlarını üç ya da dört parmak kaldırır ve hep birlikte bir tur atılır; bu sırada -ülkenin bilmem hangi göreneği doğrultusunda- papazın yardımcıları, anne babalar, dostlar, komşular onlara çok acımasızca birkaç yumruk ve tekme atarlar.*

Bu uygulamayı Tournefort acımasızlık olarak değerlendirir ve onlara iyi davranan bir tek kendilerinin olduğunu ancak bu durumun onların görgüsüzlüğüne yorulduğunu dile getirir. Bundan sonra, papaz iki küçük dilim olarak kestiği ekmekleri şarapla birlikte bir çanağın içine koyar ve önce kendi yedikten sonra damada ve geline birer kaşık verir. Ayrıca bunu vaftiz babası, vaftiz annesi ve yardımcılar da tadar. Böylece evlenme töreni sona erer; asla ilahi söylenmez, çünkü bu tören akşama doğru yapılır. Ayrıca Tournefort, törenin olduğu gün, analar babalar, dostlar ve komşuların, evlenenlere koyunlar, danalar, av hayvanları ve şarap gönderdiklerini, iki ay boyunca çok güzel yemekler yenildiği bilgisini vererek Rum düğünü anlatısını bitirir.⁶⁷

4.3. Ermeni Düğünü

Ermeni düğünü ile ilgili bilgiye sadece Tournefort'ta karşılaşırız. Seyyaha göre Ermenilerin evlilik konusunda farklı kuralları vardır: Dul bir erkek yalnızca bir kez daha evlenebilir. Üçüncü bir evlilik akdi yapılması zina olarak görülür. Aynı biçimde, dul bir kadın genç bir erkekle evlenemez.⁶⁸

Tournefort, Ermenilerde evliliklerin, yalnızca kocalarıyla fikir teatisinde bulunan annelerin arzusu doğrultusunda yapıldığını söyler. Anneleri ölen kızların evlenmeleri için gerekenleri ise en yakın akrabalar yapar. Erkek ve anne arasında maddelerde anlaşmaya varıldıktan sonra, oğlanın annesi yanında bir papaz ve iki yaşlı kadınla birlikte kızın evine gelir.⁶⁹ Müstakbel geline oğlanın gönderdiği yüzüğü verir. Oğlan da gelir ve ilk karşılaşmada oğlanın gülmesine izin verilmediği için elinden geldiği kadar ciddi bir tavır takınır. Bu görüşme aslında hiçbir anlam taşımaz; çünkü kızın yüzü peçeli olduğundan gelinin güzel mi yoksa çirkin mi olduğu anlaşılabilir. Ama yine de Tournefort, tarafların evlenmeden önce birbirlerini

⁶⁶ Tournefort, burada en büyük kızın ailenin en avantajlı çocuğu olarak görülmesinin nedenini öğrenemediğini açıklar. Tournefort, *a.g.e.*, s. 111.

⁶⁷ Tournefort, *a.g.e.*, C. 1, s. 112.

⁶⁸ Tournefort, *a.g.e.*, s. 213.

⁶⁹ Uzlaşılan konuların başında başlık parası gelmektedir. Murat Gökhan Dalyan, *XIX. Yüzyılda Gelenekten Batı Kültürüne Geçişte Ermeni Yaşamı*, Öncü Kitap, Ankara 2011, s. 63-64; Uğur Özcan, Murat Gökhan Dalyan, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Nasturi, Ermeni, Yezidi ve Çerkez Topluluklarında Başlık Parası Uygulamaları”, *Millî Folklor*, 2013, C. 25, S. 98, s. 158-160.

tanımalarının diğer dinlerdekilere göre daha sağlıklı olacağını ancak onların da aşkın ne olduğunu bilmediklerini ifade eder. Burada nişan törenini yapan papaza içecek ikram edilir.⁷⁰

Seyyah, Ermenilerde evlenme ilanlarının verilmesi âdetinin bulunmadığını söyler. Düğün merasiminden önceki gün, müstakbel damat, gelin adayına giysiler gönderir ve daha sonra tekrar nişanlısının evine giderek karşı taraftan kendisine verilmek istenen armağanları alır. “Ertesi gün ata binilir ve her şeyin çok güzel olması için hiçbir şey ihmal edilmez.” Düğün ise şu şekilde gerçekleşir:

Nişanlı erkek müstakbel eşinin evinden çıkarak ata biner ve önden gider; hâli vaktine bağlı olarak gelinin başı, bir altın ya da gümüş ağla ya da açık kiraz pembesi bir tülle örtülüdür; bu tül ya da ağ beline kadar iner. Sağ eliyle bir kemerin ucunu tutar; damadı gene at sırtında izleyen, beyaz bir tülle örtülmüş gelin de kemerin diğer ucunu tutar; tülün ucu atın bacaklarına kadar iner. Dizginleri tutmak için, nişanlı kızın atının yanlarında iki adam yürür. Ana babalar, dostlar, en seçkin gençler, ellerinde mumlarla, atlı ya da yaya olarak, düzen içinde, kafilayla kiliseye kadar gider. Kilisenin kapısında atlardan inilir ve nişanlılar, kemerin uçlarını tutmaya devam ederek giderler. Burada, yüz yüze birbirlerine yaklaşırlar ve papaz İncil’i başları üstüne koyduktan sonra onlara birbirlerini karı ve koca olarak almayı isteyip istemediklerini sorar; nişanlılar, onaylarını belirtmek için başlarını eğler. Bunun üzerine papaz kutsama sözcüklerini söyler, yüzük törenini gerçekleştirir ve ilahi söyler. Daha sonra, kiliseye gelirken izlenen sıra bozulmadan gelinin evine gidilir. Gelin damadın ayakkabılarını çıkarır, şamdanını söndürür; önce damat yatar, gelin duvağını ancak yatağa girerken çıkarır. Bu akışta gerçekleşen Ermenilerin düğünleri üç gün sürer ve erkeklerle kadınlar düğünde bir arada bulunmazlar.⁷¹

Ermeni düğün alayı ve duvaklı bir Ermeni gelin⁷²

Tournefort bunların yanı sıra, yapılan evlilikleri görmeden mal almaya benzetir. Kadınların birçoğunun gündüzleri yüzünü açmadıklarını ve her gece peçelerini açmadan önce şamdanı söndürdüklerini, öyle ki uzun bir geziden geri dönen bir Ermeni’nin, yatağındakinin aynı kadın olup olmadığından ya da -malına mülküne konmak için- ölen karısının yerine bir başka kadının geçip geçmediğinden emin olamayacağını dile getirir. Ayrıca seyyah, Ermenilerde bir beşik kertesmesi örneği olarak, kimi zaman annelerin iki ya da üç yaşlarında çocukları evlendirmek için söz kestiklerinden hatta daha gebelikleri sırasında, eğer çocuklardan biri erkek diğeri kız olursa onları evlendirmek için söz kesen annelerin bile olduğundan bahseder.⁷³ Bunun “dürüst insanların birbirlerine verebilecekleri en büyük dostluk işareti”

⁷⁰ Tournefort, *a.g.e.*, s. 213.

⁷¹ Tournefort, *a.g.e.*, s. 213.

⁷² Henry J. Van Lennep, *Travels in Little-Known Parts of Asia Minor*, C. I, yay. John Murray, London 1870.

⁷³ Ermeni toplumunda evliliğe yönelik ilk adımlardan birisi de gençleri daha bebekken nişanlamaktır. Özellikle son dönemlerde fakir ailelerde uygulanan bu işlemde, erkek tarafı oğullarını ileride evlendirmek istedikleri bir ailenin

olduğunu söyler. Yapılan bu ritüelde bebekler doğar doğmaz söz kesilir ve söz kesme eyleminden evlenmenin gerçekleşeceği döneme kadar, erkek her yıl, paskalya günü, müstakbel karısına bir elbise gönderir.⁷⁴

4.4. Peralı Düğünü

İstanbul'da "Pera" olarak adlandırılan bölge bugünkü Haliç'in kuzey sahilindedir. Kasımpaşa batı sınırını, Tophane doğu sınırını oluşturur. Semtin etrafı surlarla çevrilidir. Buraya genel olarak Bizans döneminde "karşı" manasında Pera denilmiştir. Bu kelime, yabancı tüccarların yaşadığı bölgeye karşı yerli Bizans halkının yabancılığını da ifade eder. Rumcada "Karşıdaki İncirlik" anlamında "Peran en Sykais" de denirdi. Levantenlerin kullandığı "Pera" adı buradan gelir. 15. yüzyıla kadar "Pera" olarak adlandırılan bölgeye daha sonra "Galata" denilmiştir. Galata bir Osmanlı şehri olan İstanbul'un Avrupalı kısmıdır. Kuruluşundan bu yana Avrupalı olan bu bölge Doğulu ve Ortodoks bir imparatorluk olan Bizans'ın başkenti Kostantinapol'un hemen yanı başında Cenevizliler tarafından Batılı Latin ve Katolik bir koloni olarak kurulmuş ve İstanbul'un fethinden sonra çeşitli sebeplerle Galata'ya Rum ve Yahudilerin yerleşmesiyle Latin olmaktan çıkmıştır. Nüfusunun %80'nini Hristiyanların oluşturduğu bölgede, Rum, Frenk, Ermeni, Yahudi ve Müslüman mahallesi de vardır. Ancak her ne kadar içinde Müslüman mahalleleri kurulsada Pera, İslam başkentinin yanı başındaki gayrimüslim bir öge olarak yer almıştır. Bu nedenle Galata'nın "karşıdaki" (peran) olması sadece Haliç'in diğer tarafında olmasını ifade etmez. Aynı zamanda kültürel bir diğer tarafta olmayı da ifade eder.⁷⁵

Peralı düğünü Fresne Caneye seyahatnamesinde söz konusu edilir. Seyyahın seyahatnamesinde anlattığı Peralı düğünü, toplum kültür hayatının bir başka unsuruna ait düğün geleneğini aktarmış olması bakımından oldukça önemlidir. Bu düğün hakkında şunları söyleyebiliriz: Düğün evinin kapısında, evi korumakla görevli birkaç yeniçeri durur. Bütün kadınlar bir odada toplanır. Söz konusu odada hem kadınlar hem de erkekler için sedirler bulunur. Burada kadınlar bir sürü gibi bir araya toplanır, erkeklerse odanın başka bir köşesindedir. Seyyaha göre, "Bu Peralılar Royaux de France'tan çıkmış gibiydiler; yeni evlilerin bulunduğu tahtın çevresinde, konuşmadan, gülmeden, tıpkı diğer kadınların da yaptığı gibi gözlerini sağa sola çevirmeden oturuyorlar, ama bir Yunan arpından dökülen nağmeleri ve şarkıları (bunlar bana neşeli düğün nağmelerinden çok cenaze nağmeleriymiş gibi geldi) büyük bir saygıyla dinliyorlardı." Genç gelin, tıpkı Çin kraliçeleri gibi, başında bir taç, altın bir tahtta oturur. Bu gelini Caneye, en sevimli ve en iffetli peri kızları arasında oturan Tanrıça Diana'ya benzetir. İncileri, yakutları ve mücevherleri öylesine göz kamaştırıcıdır ki, seyyah kızların güzelliğinin farkına zar zor varabildiğini dile getirir. Burada gelinin güzelliğini Caneye, "Gelinin beyaz ve narin omuzlarına dökülen sapsarı saçları, öğlen güneşinin insan gözünün bakmaya dayanamayacağı en parlak ışıltılarını saçmaktaydı." sözleriyle dile getirir. Ayrıca gelinin gelinliği hakkında, Ragusa kadınlarınınki gibi pileli, koyu kırmızı bir elbisesi olduğu bilgisini ekler.⁷⁶

Düğünün devamında bir dans müziğinin başlamasından hemen önce, reçeller, çok güzel şaraplar ve bol bol şekerleme getirilir; bol bol yenilip içildikten sonra güvey, kadınlar ordusunun arasından geçerek gelinin oturduğu kerevete doğru yürür ve gelinin yanına oturur. O esnada her ikisinin üstüne bir örtü yayılır. Seyyah, bu örtünün altına gizlendiklerinde dünyanın en tatlı öpücüklerini birbirlerine sunduklarını ancak asıl şöleni çok daha uygun bir ana

kızıyla nişanlamak için; kız daha bebekken aileye, aile papazı eşliğinde bir miktar altın, para, kolye ve yiyecek göndererek; papaz vasıtasıyla nişanı gerçekleştirirlerdi. Murat Gökhan Dalyan, *a.g.e.*, s. 63.

⁷⁴ Tournefort, *a.g.e.*, s. 214.

⁷⁵ İlber Ortaylı, "Galata", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1996, C. 13, s. 303-7; Murat A. Karavelioğlu, "Şuara Tezkirelerinde Galata Tasvirleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 50, S. 50, s. 68-70; Halil İnalçık, Bülent Arı, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6, 2005, s. 27-56; Mahmut Sarıhan, "Der-saadet ve Üç İstanbul", <http://www.ibb.gov.tr/sites/ks/tr-TR/0-Istanbul-Tanitim/Tarihi>.

⁷⁶ Fresne Caneye, *a.g.e.*, s. 75-6.

ertelediklerini söyleyerek bunun sebebi olarak da damadın örtünün altından birdenbire ayağa kalkıp “sanki gelin bu kadar kısa süre içinde kendinden bıktırılmış gibi” gidip erkeklerin yanına oturmasını gösterir. Daha sonra gelinin annesi ya da teyzesi, akrabaların ya da dostların getirdiği armağanları gümüş bir tepsiye yerleştirerek kabul eder. Bunun üzerine, yaşlı bir adam arpla bir oyun havası çalmaya başlar ve gelinin babası, gelini elinden tutarak dansı başlatır. Ardından birçok akraba da yeğenlerini ve tanıdıklarını alarak dansa kalkar.⁷⁷ Fresne-Canaye'nin anlattığı düğün bahsi burada bitmektedir.

4.5. Mağribî Düğünü

Doğu İslam dünyasının (maşrik) sınırı kabul edilen Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan Kuzey Afrika bölgesi ve Güney Sahra İslam kaynaklarında Mağrip adıyla anılmaktadır. İslam tarihçileri Kuzey Afrika'daki beldelerin tamamına mağrip ülkeleri veya yerli halkın çoğunluğunu teşkil etmeleri sebebiyle Berberistan adını vermektedirler. Günümüzde bu coğrafyada Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya devletleri bulunmaktadır. Mısır'ın batısında yer almasından dolayı bazı kaynaklarda Endülüs de Mağrip coğrafyasına dâhil edilmektedir. Orta Çağ İslam tarih ve coğrafyacıları çoğunlukla Mağrip'i; Mağrib-i Aksâ (Uzak Mağrip), Mağrib-i Evsat (Orta Mağrip) ve Mağrib-i Ednâ (Yakın Mağrip) olmak üzere üç kısımda değerlendirilmiştir.⁷⁸

Eski zamanlardan beri Mısır dışında bütün Kuzey Afrika'da yerleşmiş bulunan ve nerden geldikleri kesin olarak tespit edilemeyen yerli halka “Berber” veya çoğulu olan “Berâbire” adı verilir. Bunlar sonradan Müslüman Araplarla karışmışlar ve bugün artık kesin olarak birbirinden ayrılamaz hâle gelmişlerdir. XV. asrın sonunda da Yavuz Sultan Selim devrinde Osmanlı devleti hâkimiyeti altına girmişlerdir.⁷⁹

İncelediğimiz eserler arasında Mağribî düğününden sadece Gerlach bahsetmiştir. Seyyah eserinde bir Mağribî düğününde seyrettiklerini şöyle aktarır: Düğüne katılan kadın ve erkeklerin hepsi Mağribîdir. Yerleri halılarla kaplamış ve üzerine minderler yerleştirmiştir. Bu minderler oturmak ya da onlara yaslanmak için kullanılır. Düğünde üç çalgıcı bulunmaktadır. Birinin elinde geniş bir demir halka ve bunun üzerine birçok küçük halkalar asılmıştır. Çalgıcı bunları ileri geri oynatır. İkincisinin elinde altı veya sekiz telli kırmızı bir çalgı vardır, bunun alt kısmı yuvarlak bir çanağa benzer. Buradan çıkan iki sap yukarı kısımlarında çaprazlama yürütülen bir tahta ile birleşir ve bu bir arp çalgısını hatırlatır. Nitekim çalgıcı da parmaklarıyla tellere dokunarak müzik yapar. Üçüncü çalgıcının aleti, üzerine bir deri parçası gerilmiş olan uzunca bir yağ fiçisini andırır. Ön tarafında ziller takılıdır. Gerlach çalgıcının eliyle bu alete vurarak iğrenç bir sesle şarkılar söylediğinden bahseder. Düğünde erkekler kadınlarla dans etmezler. Ya bir kişi tek başına ya da hep birlikte oynarlar. Seyyah bu dansı, “Sanki sarhoşmuş ve bacakları felçliymiş gibi bir o yana bir bu yana sallıyorlar.” şeklinde ifade eder. Danstan sonra onlara yemek olarak tahta çanaklar içinde pişmiş pirinç ve et getirilir, içecek olarak da sadece su vardır. Bunun üzerine herkes bir çanağın içine iki-üç veya dört akçe koyar. Gerlach'ın Mağribî düğünü hakkında verdiği bilgiler burada biter. Ayrıca Gerlach bu düğündeki kadınların Türk usulüne göre beyaz keten şalvar giymiş olduklarının, ayaklarının da çıplak olduğu bilgisini ekler.⁸⁰

4.6. Çingene Düğünü

Çingeneler kelimesi, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde İran, Belûcistan vb. gibi Asya memleketleri ile Mısır, Kuzey Afrika ve Amerika'da yaşayan fiziki ve ruhi yapıları, yaşam

⁷⁷ Fresne Canaye, *a.g.e.*, s. 75-6.

⁷⁸ İbrahim Harekat, “Mağrib”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., 2003, C. 27, s. 314-8; Halil Cin, “Mağrib Ülkeleri Üzerinde İslam'ın ve Türklerin İdari ve Hukuki Tesirleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 2, Ankara 1991, s. 15-26.

⁷⁹ Halil Cin, *a.g.e.*, s. 15-26.

⁸⁰ Gerlach, *a.g.e.*, s. 364.

tarzları ve lisanları ile birlikte diğer milletlerden ayrı bulunan, ekseriyetle gezici kavme verilen adlardan Türkiye’de kullanılanıdır. Bu kavmin muhtelif isimleri menşelerinden dolayı iki şekilde izah edilmektedir. Bazıları bunu “Çingene”, bazıları da Mısır ile bağlantılarından dolayı “Kıpti” kelimesi ile adlandırmaktadırlar. Ana yurtlarının Hindistan veya başka bir görüşe göre Sint ve Hint havzası olduğu düşünülen Çingeneler, 5. yy.dan itibaren buldukları bölgeden koparak batıya göç ile Afrika, Avrupa ve Osmanlı coğrafyasında göçer bir hayat yaşayan topluluktur.⁸¹ Osmanlı döneminde ise büyük bir Çingene grubu Çingene sancağı (livâ-yı çingene) adı verilen bölgede (Trakya / Rumeli) ikamet etmiş ve belirli bir kısmı ordu ve devlet hizmetlerinde çalışmışlardır. Toplum içinde sıklıkla demirci ve müzisyen olarak çalıştıkları görülmüştür.⁸²

Gerlach’ın tanık olduğu Çingenelere ait düşün oldukça sade ve gösterişsizdir. Gelinin Şam kumaşından bir elbise giymiş olduğunu ve Türk gelinlerinde olduğu gibi, başından itibaren önünü ve arkasını kaplayarak yüzünü göstermeyen bir örtüye kapatıldığını anlatır. Ayrıca kolları ve boyunları gümüş takılarla süslü olan iki kadın gelini ortaya getirdiğinden bahseder.⁸³ Bu düğüne ait bilgiler burada kesilmektedir.

5. “Talak” Boşanma

Sözlükte “*serbest kalmak / serbest bırakmak, bağından kurtulmak / bağıni çözmek*” anlamındaki “talak” kelimesi fıkıh terimi olarak belli lafızlarla nikâh akdinin bozulmasını ifade eder. Türkçe karşılığı boşama ve boşanmadır.⁸⁴ Boşanma Osmanlı toplumunda çok hoş karşılanmamakla birlikte bu toplumdaki erkeklerin, eşlerini hukuken kolay bir şekilde boşama hakkı ve kadınların da mahkemeye başvurarak geçerli sebepler dairesinde boşanma hakkı bulunur. Öncelikle erkeğin boşanma isteği şer’an iki tarafın anlaşması ile sağlanabilmektedir, bunun mahkemede gerçekleşmesi gibi bir zorunluluk yoktur. Her ne kadar boşanma hakkı verilmiş ve erkeğin boşanması için bir sebebe ihtiyacı olmamış olsa da Osmanlı toplumunda bunun gerçekleşmesini zorlaştıracak dinî dolayısıyla kanuni ve örfi etmenler mevcuttur. Boşanma durumunda erkek, eşinin mihrini ve nafakasını verme zorundadır, ayrıca erkeğin, boşadığı karısının başından başka bir evlilik geçmeden onu geri alamaması gibi boşanmayı zorlaştıracak yaptırımlar bulunur.⁸⁵ Bu bağlamda eşler nedensiz yere boşanmaz ve aksi durumda da yükümlülüklerine katlanırlar. Bu da kolay görülen boşanma sistemini, keyfiyet dairesinden çıkmasını sağlar.

Schweiggeri, Türk erkeklerinin basit bir nedenle karısını boşama ve birkaç kadın alma haklarının olduğunu ama geçen yıllar içerisinde onların da birkaç kadın ile yaşamının aile düzenine getirdiği rahatsızlıktan ötürü artık çok eşliliğin fazla görülmediğinden ve bu boşanmaların da gürültü ve patırtı ile gerçekleşmesinden dolayı yaşanan sıkıntılardan bahseder. Burada bir erkeğin eşini boşaması durumunda kadının tüm eşyalarını, altınlarını vs. alıp gidebileceği ve bu sebeple kaynatasına boşuna para ödemiş olacağını söyler. Ayrıca boşanan çiftin kız çocuğunun anneye, erkek çocuğunun ise babaya verildiğinin bilgisini de kaydeder. Tournefort ise, Türklerde evlenmenin, tarafların bozabileceği bir sözleşme olduğunu dile getirirken bunu büyük bir kolaylık olarak görür. Bunun, kısa süre sonra evlilikten sıkılacaklar olabileceğinden (tıpkı başka yerlerde de olduğu gibi) ve sık sık yaşanan boşanmaların ailelere külfet getirmemesi için bulunduğunu dile getirir.

⁸¹ İsmail Altınöz, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, TTK Yay., Ankara 2013, s. 16-31.

⁸² Suat Kolukırık, *Dünden Bugüne Çingeneler-Kültür-Kimlik-Dil-Tarih*, Ozan Yay., İstanbul 2009, s. 12.

⁸³ Gerlach, *a.g.e.*, s. 542.

⁸⁴ H. İbrahim Acar, “Talak”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 39, TDV Yay., 2010, s. 496-500.

⁸⁵ Acar, *a.g.e.*, C. 39, s. 496-500; Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 244. Konuyla ilgili şu çalışmalara da bakılabilir: İsmail Kıvrım, “17. yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla’a ve Tefrik)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, 2011, s. 371-400; Ahmet Özkiraz, Gül İşçi Baş, “Osmanlıdan Günümüze Türk Toplumunda Aile Yapısı ve Boşanma”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18/30, 2016, s. 87-95.

“Boşanma” ile ilgili kavramların örneklerini divan şiiri dünyasında da görmekteyiz. Sâbit, aşağıdaki beytinde dinî nikâhın bozulması için erkeğin eşini, “üç talak” ile boşamasına dair uygulamayı, “gassâle-i selâse”⁸⁶ terkibi ile ilişkilendirerek yer verir.

*İtdi bu gün 'acûz-ı gamı rind-i bâde-nûş
Gassâle-i selâse içüp üç talâk boş (Sâbit G163/1)*

Boşanma yalnızca erkeğe değil aynı zamanda kadına da verilen bir haktır. Ancak kadın mahkemeye müracaat ederek boşanabilmektedir. Kadının boşanabilmesi için geçerli sebepleri arasında kocasının akıl hastası olması, cinsî yönden normal olmayan isteklerinin bulunması, kadının geçimini sağlayamaması, eşini hor görmesi, hakaret etmesi, eşini ihmal etmesi sayılabilir.⁸⁷

Tournefort'a göre eğer bir kadının kocası iktidarsızsa, doğaya aykırı zevklere kendini kaptırmışsa ya da perşembeyi cumaya bağlayan gece evlilik görevleri arasında sayılan gece görevini yerine getirmiyorsa, karısına haftada iki defa hamam parası vermeyi kabul etmiyorsa ayrılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Tournefort, kadının kadı önünde terliğini ters çevirmesinin, kocasının yasak şeyler için onu zorladığını anlatan bir işaret olduğunu söyler. Bunun üzerine Kadı, kocayı arayıp buldurur, kendisini savunmak için iyi nedenler öne sürmemesi durumunda ona değnek cezası vererek ve evliliği bozar. Eğer koca bunları eksiksiz yerine getiriyorsa ve ekmeğini, tereyağını, pirincini, yakacağını, kahvesini, kumaş dokuması için pamuğunu, ipeğini sağlıyorsa, kadının kocasından boşanamayacağını dile getirir. Buna paralel bir bilgiye de Thevenot'un seyahatnamesinde karşılaşıyoruz. O da kadınların boşanmasının ancak bahsedilen sebeplere bağlanılarak gerçekleştirileceğini söyler.⁸⁸

Gerlach ise kadın sultanlar, hatta varlıklı Türk hanımları ile evlenmenin zorluğuna değinerek, onların eşlerinin zavallı bir durumda olduğunu söyler. Çünkü erkeğin evlilik sebebiyle kadına ailesi tarafından verilen ve kocasının da vermek zorunda olduğu malların üzerinde hiçbir hakkı yoktur. Bunun yanı sıra padişah soyundan gelen karısı olan erkeklerin, ona hiçbir söz edemediklerinden ve kadının kocasına gücenirse hemen boşanıp, bütün mal varlığını da beraberinde götürdüğünden bahseder.

Boşanma konusu içerisinde ayrıca büyük bir önem taşıyan “nafaka” ve “hülle” konularından da bahsetmek uygun olacaktır. Nafaka, eşin evi terk etmesi, masrafları karşılamaması veya boşanma durumunda kadının mahkemeye müracaat ederek aldığı paradır. İslam hukukuna göre erkek, ailenin geçimini sağlamak ile mükelleftir ve bu durumda kadının geçimini ayırdıktan sonra da sağlamak zorundadır. Nafaka borçlusu olan koca, karısının normal şekilde hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan tüm ihtiyacını ayrıntısıyla karşılamak, sosyal durumuna uygun olarak kalacak mekân temin etmek zorundadır. Bu noktada eşlerin ekonomik durumu ile çevrenin örf ve âdeti dikkate alınır.⁸⁹ Hülle ise dinen eşler arasındaki boşanmayı zorlaştırmak maksadıyla konulan bir uygulamadır. Buna göre, üç talakla boşanmış bir kadının ayrıldığı kocasına tekrar dönebilmesi amacıyla bir başka erkekle evlenmesi gerekmektedir.⁹⁰ Thevenot, bir adamın nikâhlı karısını boşadığında hatta ayrılık kadından gelse dahi, o eşini tekrar alamayacağını, bunu yapabilmesi için kadının arada başka bir adamla evlenip boşanmış olması gerektiğini söyler.⁹¹

Tournefort, Türklere boşanmanın sanıldığı kadar kolay olmadığını ve kocanın yalnızca yaşamının geri kalan bölümü için karısına nafaka sağlamakla kalmayacağını, eğer yüreği

⁸⁶ Gassâle-i Selâse: Üç yıkayıcı. İçki içilirken ilk üç kadeh insanı iyi şeylerden sıyırdığı için bu ad verilir. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul 2011.

⁸⁷ Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 247; İsmail Kıvrım, *a.g.e.*, s. 382-93.

⁸⁸ Tournefort, *a.g.e.*, C. 2, s. 68; Thevenot, *a.g.e.*, s. 52-4.

⁸⁹ Celal Erbay, “Nafaka”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 32, TDV Yay., 2006, s.282-5; Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 243.

⁹⁰ Saffet Köse, “Hülle” *İslam Ansiklopedisi*, C. 18, TDV Yay., 1998, s. 475-7.

⁹¹ Thevenot, *a.g.e.*, s. 104.

yumuşayarak onu yeniden almak isteyecek olursa, uygun bulacağı bir adamla yirmi dört saat birlikte olmasına izin verme cezasına çarptırılacağını anlatır. Bu durumda kocanın en ağırbaşlı olarak tanıdığı dostlarından birini seçtiğini ama ne var ki, bu değişiklikten mutlu olan bazı kadınların sık sık ilk kocalarına dönmek istemediklerine dair söylentilerden bahseder. Seyyah elbette ki bütün bu kuralların nikâh yapılan kadınlar için geçerli olduğu bilgisini de eklemektedir.⁹²

Divan şiirinin ilk dönem şairlerinden olan Kadı Burhaneddin, aşağıdaki beytinde “hülle”yi, farklı bir anlam dünyası içerisinde, içkiye tövbe eden bir kişinin bu tövbeden dönmek için hülle yapması gerektiği şeklinde kullanmıştır.

Bahâr irişdi yine yir geyindi hulle bugün
Süciye and içene vâcib oldı hulle bugün (K. Burhaneddin G609/1)

Thevenot da Türklerin 4 kadına kadar evlenebildikleri ve onları istedikleri zaman “aley talak be talatı” yani “onu terk ediyorum” diyerek onları istediği zaman boşayabileceklerini söyler. Ancak eğer bir adam haksız yere karısını boşuyorsa ona dulluk parası vermek zorunda olduğunu; aksi durumda ise böyle bir zorunluluğun olmadığını dile getirir. Ayrıca boşanmış bir kadının ancak dört ay başı geçtikten sonra başka bir adamla evlenebileceğinden, bunun amacını da kadın eğer hamileyse kimden olduğunun belirlenmesi ve bu şekilde soyun karışmamasını tanzim etmek olduğunu ifade eder. Bunun gibi bir durumda eğer kadın hamileyse de adamın kadın doğum yapana kadar onu boşayamayacağını ve kendisinden olan çocuklarını da beslemeye mecbur olduğunu anlatır.⁹³

17. yüzyılın önemli şairlerinden olan Atâyî, Thevenot'ta bahsi geçen kadının boşandıktan sonra başka bir kimseyle tekrar bir evlilik yapabilmesi için beklemesi gereken iddet süresine yer verir. Burada şair içkiden tövbe ederek geçirdiği süreyi, boşanmadaki iddet süresi ile ilişkilendirir.

Şer`ide tevbe idi mâni`-i vuslat gelsün
Sâkiyâ duhter-i rez bosuna `iddet çekmez (Atâyî G151/2)

Sonuç

Yapılan bu çalışmada ele aldığımız Avrupalı seyyahların gözlemlerini aktardıkları seyahatnamelerden yola çıkılarak evlilik hakkında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Evlilik Osmanlı toplumunun içinde barındırdığı bütün unsurlarında aynı derecede önemli görülmekte ve bu bağlamda kendi içinde inanışlara dayalı çeşitli uygulamalar ile tanzim edilir.

Evliliğin gerçekleşmesi için yeterli olgunluğun hangi dönem olduğu hakkında seyahatnamelerde, Osmanlı toplumunda kız çocuklarının, çocuk sahibi olabilecek niteliğe sahip olduğunda evlilik yaşına gelmiş sayıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Tespit edilen bu bilgilere göre Türklerde ve Rumlarda kız çocuklarının evlenme yaşının 12-14 yaş olduğu söylenebilir.

Bir diğer önemli konu ise Osmanlı toplumunda uygulanan çok eşlilik. Seyahatnamelerde edinilen bilgiler ışığında, çok eşliliğin toplumda var olduğunu ancak bunun uygulanabilirliğinin içinde barındırdığı kurallar ile zorlaştırıldığını ve pek çok yükümlülük taşımasından ötürü yaygın olmadığı görülür. Ayrıca bu sebeplerle de maddi durumu iyi olan kimselerde daha çok görüldüğü dile getirilir. Seyyahlar burada toplumda yaşayan diğer inançlarda tek eşlilik olduğunun bilgisini vererek, Türklerin aynı ortamı paylaştıkları bu kişilerin tek eşli evliliklerindeki düzeni ve huzuru görmelerinin, onların da tek eşli yaşamayı seçmelerinde etkili olduğunu söylerler.

⁹² Tournefort, *a.g.e.*, C. 2, s. 68.

⁹³ Thevenot, *a.g.e.*, s. 104.

Türk evliliklerinde çiftler, evlenmeden önce birbirlerini görmeden evlenirler. Ermenilerde ise evlenmeden önce bir görüşmenin, usulen de olsa yapıldığı görülür. Bununla birlikte Türklerde olduğu gibi Rumlarda ve Ermenilerde de evlenmeden önce aile ile görüşülüp bir anlaşma yapılır. Evlenmeden önce erkeğin vereceği para ile boşanma veya ölüm durumunda verilecek paranın kararlaştırılması; zamanı, miktarı ve uygulanış farklılıklarıyla birlikte genel manada ortaklık ihtiva eder. Toplumun bütün unsurlarında eşlerin evliliklerini kutsayarak gerçekleştirdiği bir ritüel bulunmaktadır.

Türk düğünleri diğer etnik unsurların düğünlerine göre düğün öncesi ve düğün esnası uygulamaları ile daha ihtişamlı yapılıdır. Düğündeki çeyiz uygulaması da yine kendi içinde farklılık taşısa da toplumun diğer unsurlarında da görülür. Ancak bu bakımdan gerçekleştirilen ritüeller arasında Türk düğünleri en gösterişlisidir.

Düğünde yapılan eğlenceler etnik unsurlara göre değişmektedir. Türkler ve Mağribilerde kadınlar ile erkekler bir arada eğlenmez ve dans etmezken diğer unsurlarda birlikte yapılan bir eğlence olduğu anlatılır. Burada Ortodoks Rumlarda birlikte yapılan danslı eğlencelere rastlanırken her ne kadar aynı mekânda birlikte otursalar da Katolik Peralılarda kadınların, kıpırdamadan oturup müzik dinleyerek düğünde yer aldıkları görülür.

Tüm etnik unsurlarda benzer özellikler ihtiva eden gelinlerin gelinliklerindeki ve saçlarındaki süs unsurlarına bütün seyyahlar dikkat çekmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır ki; eserlerini incelemeye aldığımız seyyahların hepsinin erkek olması sebebiyle özellikle Türk gelinleri görme imkânı bulamayıp, yalnızca anlatılardan yola çıkarak bilgi vermeleridir. Bu nedenle seyyahların şahit oldukları düğünlere dair daha ayrıntılı bilgiler verdiklerini söyleyebiliriz.

Boşanma ile ilgili edinilen bilgilerde uygulanış farklılıklarıyla birlikte toplumun hiçbir unsurunda boşanmanın hoş karşılanmadığı görülür. Buna dair Türklerde boşanmayı zorlaştırıcı mihr, nafaka, hülle gibi pek çok uygulamaların bulunduğunu, Ermenilerde ise yalnızca 2 kere evlenme hakkının verildiği seyyahlar tarafından dile getirilir.

Seyahatnamelerde elde edilen bilgiler doğrultusunda evlilik ile ilgili uygulama ve kavramların, Divan şiirinde de birçok unsuruyla konu edildiğini görmekteyiz. Şairler çok eşlilikten boşanmaya, gelin ve geline dair unsurlardan düğün alaylarına kadar evlilik bahsini çeşitli mecazlar yoluyla şiirlerine konu etmişlerdir. Bu bağlamda seyahatnamelerin Divan şiirini yorumlamada önemli bir kaynak olduğu ve divan şiirinin kendi içinde ürettiği dünyayı anlamlandırmada araştırmacının kılavuzlarından olması gerektiği söylenebilir.

Osmanlı toplumunda öncesi, düğün ve sonrası uygulamalarıyla “evlilik” mefhumu, içinde bulunan bütün unsurların uygulamalarındaki farklılık ve renkleriyle kıymete şayan bir gelenek silsilesini ortaya koyarak bizlere bir bütünü sergileyen çok sesli bir orkestranın namelerini sunmaktadır. Seyahatnamelerde edinilen bu bilgiler, dönemin sosyal hayatına dair yeterli kaynağın bulunmadığı bir ortamda alan içi çalışmalarda araştırmacıları aydınlatması bakımından oldukça önem taşımaktadır. Yapılan bu çalışma ile ortaya konan orkestranın farklı namelerinin, ileride yapılacak edebiyat araştırmalarına da katkı sağlanmasını ummaktayız.

Kaynakça

- Acar, H. İbrahim, “Talak”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 39, TDV Yay., 2010.
- Ali Ufki Bey, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam, Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları*, çev. Ali Berktaş, Kitap Yay., İstanbul 2002.
- Altınöz, İsmail, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, TTK Yay., Ankara 2013.
- And, Metin, *16. Yüzyılda İstanbul, Kent-Saray-Günlük Yaşam*, YKY, İstanbul 2011.

- And, Metin, *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1982.
- Atıl, Esin, *Levni ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*, İstanbul 1999.
- Bilkan, Ali Fuat, *Nabî Divanı, Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara 1999.
- Bilmen, Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kaamusu*, C. 2. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul 1950.
- Chardin, Jean, *Chardin Seyahatnamesi, İstanbul, Osmanlı Toprakları, Gürcistan, Ermenistan, İran*, çev. Ayşe Meral, Kitap Yay., İstanbul 2014.
- Cin, Halil, “Mağrib Ülkeleri Üzerinde İslam’ın ve Türklerin İdari ve Hukuki Tesirleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 2, 1991, s. 15-26.
- Cin, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., 1974.
- Çıpan, Mustafa, *Fasih Divanı: İnceleme-Tenkidli Metin*, MEB Yay., İstanbul 2003.
- Dalyan, Murat Gökhan, *XIX. Yüzyılda Gelenekten Batı Kültürüne Geçişte Ermeni Yaşamı*, Öncü Kitap, Ankara 2011.
- Davis, Fanny, *Osmanlı Hanımı*, çev. Bahar Tırnakçı, YKY, İstanbul 2006.
- Erbay, Celal, “Nafaka”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 32, TDV Yay., 2006.
- Ercoskun, Tülay, *Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2010.
- Ergin, Muharrem, *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980.
- Erkul, Rasih, *Manisalı Birrî Dede Hayatı Eserleri Edebî Şahsiyeti ve Divanı*, Manisa Vâililiği Yay., Manisa 2000.
- Ersoylu, Halil, *Cem Sultan’ın Türkçe Divânı*, TDK Yay., Ankara 1989.
- Fresne-Canaye, Philippe, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.
- Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü, 1573-1576*, çev. Türkis Noyan, 2 C., Kitap Yay., İstanbul 2010.
- Gürer, Serpil, *XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2010.
- Harekat, İbrahim, “Mağrib”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 27, TDV Yay., 2003.
- Heberer, Michael, *Osmanlıda Bir Köle, Brettenli Michael Heberer’in Anıları, 1585-1588*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yay., İstanbul 2016.
- Kabaklı Çimen, Latife, *Türk Tôresinde Kadın ve Aile*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008.
- Karacan, Turgut, *Bosnalı Alâeddin Sabit Divanı*, Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas 1991.
- Karaköse, Saadet, *Nevizâde Atâyî Divânı Kısmî Tahlil-Metin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1994.
- Kavruk, Hasan, *Şeyhüslislâm Yahyâ Divânı*, Akçağ Yay., Ankara 1991.
- Kaya, Bayram Ali, *Azmî-zâde Hâletî Divânı, Giriş ve Divânın Tenkitli Metni*, 2 C., Harvard University, Cambridge 2003.

- Keskin, Neslihan İ., “Osmanlı Şiirinin Önemli Bir Görsel Kaynağı Ralamb’ın Türk Kıyafetleri Albümü”, *Türkiyat Mecmuası*, 26, 2016, s. 247-65.
- Keskin, Neslihan İ., *Sosyal Hayatın 17.Yüzyıl Dîvân Şiirine Yansımaları ve Anlam Çerçevesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2009.
- Kıvrım, İsmail, “17. yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla’a ve Tefrîk)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, 2011, s. 371-400.
- Kolukırık, Suat, *Dünden Bugüne Çingeneler-Kültür-Kimlik-Dil-Tarih*, Ozan Yay., İstanbul 2009.
- Köse, Saffet, “Hülle”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, TDV Yay., 1998.
- Lenep, Henry J. Van, *Travels in Little-Known Parts of Asia*, C. I, yay. John Murray, London 1870.
- Lubenau, Reinhold, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, çev. Türkis Noyan., 2 C., Kitap Yay., İstanbul 2016.
- Majda, Tadeusz, *Ralamb’ın Türk Kıyafetleri Albümü, Alay-ı Hümayun, İsveç Elçisi Ralamb’ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri, 1657-1658*, çev. Ali Özdamar, İstanbul 2006.
- Mermer, Ahmet, *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- Musahibzade Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İletişim Yay., İstanbul 1946.
- Nicolay, Nicolas, *Muhteşem Süleyman’ın İmparatorluğunda*, çev. Menekşe Tokyay, Şirin Tekeli, Kitap Yay., İstanbul 2014.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yay., İstanbul 2001.
- Öndeş, Osman- Erol Makzume, *Lale Devri Ressamı Jean Baptiste Van Mour*, Aksoy Yay., 2000.
- Özcan, Uğur-Murat Gökhan Dalyan, “19.yy’da Rumlarda ve Arnavutlarda Evlilik Müessesesinde Başlık Uygulamaları”, *History Studies*, Volume 3/3, 2011, s. 319-36.
- Özcan, Uğur-Murat Gökhan Dalyan, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Nasturi, Ermeni, Yezidi ve Çerkez Topluluklarında Başlık Parası Uygulamaları”, *Millî Folklor*, S. 98, 2013, s. 147-64.
- Özkan, Ömer, *Divan Şiirinde Sosyal Hayat (14 ve 15. Yüzyıl)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2005.
- Özkiraz, Ahmet- Gül İşçi Baş, “Osmanlıdan Günümüze Türk Toplumunda Aile Yapısı ve Boşanma”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18/30, 2016, s. 87-95.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2 C., İstanbul 1971.
- Sak, İzzet, “Şer’iye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725)”, *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7, 2012, s. 117-35.
- Schweiggeri, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk, 1578-1581*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yay., İstanbul 2004.
- Tansuğ, Sabiha, “Anadolu’nun Gelin ve Güveyi”, *SkyLife*, <http://www.turkishairlines.com/tr-at/skylife/makaleler/2006/temmuz/anadolunun-gelin-ve-guveyi> (erşim tarihi: 03.03.2017).

- Tavernier, Jean-Baptiste, *Tavernier Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yay., İstanbul 2010.
- Thevenot, Jean, *Thevenot Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktaş, Kitap Yay., İstanbul 2014.
- Topaloğlu, Oğuz, “Osmanlı Dönemi Rum Gelini Gravürü”, <http://www.oguztopoglu.com/2014/07/osmanl-donemi-rum-gelini-gravuru.html>, (erişim tarihi: 03.02.2017).
- Tournefort, Joseph, *Tournefort Seyahatnamesi, Birinci kitap*, çev. Ali Berktaş, İkinci kitap, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yay., İstanbul 2013.
- Yakut, Esra, “Klasik Dönem Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AndHD)*, 1, 2015, s. 1-23.
- Yüksel, Hasan, *Vakfiyeye Göre Osmanlı Toplumunda Aile*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1999.